

Lyginamasis literatūros mokslas: cenzūruotas ir atviras tekstas

Anotacija: Vytautą Kubilių galime pelnytai laikyti lyginamojo literatūros mokslo kūrėju Lietuvoje, o 1983 m. išėjusi jo knyga *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* iki šiol yra brandžiausias teorinis ir praktinis šios srities veikalas mūsų krašte. Iš jos mokėsi ir tebesimoko komparatyvistikos entuziastai. Tačiau jauniems tyrinėtojams, neturėjusiems progos dirbti sovietmečio cenzūros sąlygomis, natūraliai kyla klausimų, kaip suprasti vieną ar kitą teksto poziciją, – ar kaip autoriaus pasaulėjautos išraišką, ar kaip kontekstinį intarpą, reglamentuotą aukštesnių instancijų, taigi – prievartos diskursą. *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* yra šio mūsų tyrinėjimo akiratyje. Nagrinėdami kūrinį vienu aspektu – *cenzūruotas ir atviras tekstas* – pasitelkiame kai kurias postkolonijinių teorijų gaires. Svarbiausi atrodo tekstinės raiškos ypatumai, kuriuos mėginame išskirti pasirinktame veikale. Pagrindinis dėmesys skiriamas programiniam knygos skyriui „Nacionalinė literatūra ir pasaulinės literatūros procesas“. Tikslas – aptarti cenzūrai tarnaujančių intarpų informacinį svorį šalia netiesiogiai ir/arba atviru tekstu reiškiamos kritikos. Teksto analizė leidžia teigti, kad autorius kūrė savus tabu apėjimo būdus. Kubilius pasireiškė kaip savo paties kuriamo imperinio diskurso dekonstruotojas. Cenzūruotas tekstas nesumenkina veikalo svarbos ir jo išliekamosios vertės. Nepriklausomybės metais pasirodę komparatyvistikai skirti Kubiliaus straipsniai vertinami kaip atviro teksto pavyzdžiai.

Raktažodžiai: Vytautas Kubilius, lyginamoji literatūra, komparatyvistika, postkolonijinis, cenzūra.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, Vytautas Kubilius paskelbė straipsnį „Komparatyvistika atvirame pasaulyje“, kuriame diskredituojama kolonijinė sovietinės kultūros politika¹. Tame straipsnyje kartojamos kai kurios mintys, skelbtos 1983 m. išleistoje knygoje *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*²,

1 Vytautas Kubilius, „Komparatyvistika atvirame pasaulyje“, *Darbai ir dienos*, 1999, Nr. 8 (17), p. 7–15.

2 Idem, *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, Vilnius: Vaga, 1983.

jas naujai interpretuojant. Šiuo požiūriu du tekstai veda tarpusavio dialogą, ir antrasis padeda įminti pirmojo kodą.

Regis, nėra nieko labiau prieštaraujančio vienas kitam, kaip teigiamas socialistinės kultūros vertinimas 1983-ųjų tekste ir pabrėžtinai neigiamas – 1999-ųjų.

Socializmas nutiesė ypatingus kelius tautų bendravimui, o lietuvių literatūrai išugdė recepcijos galią. Lietuvių literatūra įsijungė į socialistinės stovyklos kultūrinių ryšių sistemą, gaudama iš jos daugybę impulsų ir pati nešdama savo turtą į socialistinės kultūros bendrumą³.

Sovietinė kultūra, susidariusi iš slavianofilizmo ir bolševikinio marksizmo samplaikos, agresyviai vykdė kolonizacinę funkciją didžiulėje Rytų ir Vidurio Europos teritorijoje. Tik ji nepajėgė čia išgairinti autochtoniškos tų šalių kultūros ir numarinti tautinių kalbų⁴.

Teigdamas kolonijinių sovietinės kultūros pobūdį, Kubilius netiesiogiai ragina skaitytoją vertinti sovietmečio kritikos tekstus iš postkolonijinių pozicijų. Šią poziciją pripažįsta ir kitų buvusių Sovietų Sąjungos respublikų tyrinėtojai. Ukrainoje postkolonijinės analizės centre atsidūrė praktikos kultūrinio kolonializmo, kuris suvokiamas kaip „ideologijų, praktikų, tam tikrų institucijų parūpinamų retorinių strategių kompleksas. Šio komplekso tikslas – palaikyti politinės ir ekonominės valdžios hegemoniją, kuriant ir „natūralizuojant“ tokias opozicijas kaip: universalus – vietinis (lokalus), bendražmogiškas – privatus, dalinis (etnografinis), modernus (perspektyvus) – atsilikęs (neistorinis), atsakingas (brandus) – nesavarankiškas (paaugliškas), kuriose kiekvienos poros pirmasis terminas vertinamas pozityviai ir yra metropolijos atributas, o antrasis – negatyviai, kadangi priklauso kolonijai“⁵. Metropolija stengiasi sau priskirti tai, kas ypač vertinama pagal pasaulinę kultūros vertybių skalę. Beje, pažymima, kad kultūrinis kolonializmas ne mažiau būdingas ir kolonizatoriaus kultūrai, ne tik kolonizuojamojo. Tuo tarpu Baltarusijoje, vykdant šiuos tyrimus, akcentuojama marginalumo, represinio identiteto ir „kultūros karų“ problematika⁶.

3 *Ibid.*, p. 367–368.

4 Vytautas Kubilius, „Komparatyvistika atvirame pasaulyje“, p. 8.

5 *Постмодернизм: Энциклопедия*, Минск: Книжный дом, 2001, p. 599.

6 *Ibid.*

Violetos Kelertienės žodžiais tariant, „postkolonijinę teoriją verkiant reikia pritaikyti lietuvių, kaip ir visos Rytų Europos, literatūrai. [...] Tačiau jos sąvokos – centras/periferija, ponas/vergas, dominuojantysis/pavergtasis, didžiavertiškumas /menkavertiškumas – dar tik pradėjo skambėti Almanto Samalavičiaus ir kelių kitų straipsniuose“⁷. Suvokiame, kad šioje srityje tikrai dar esame pionieriai. Ir kad mechaniškai vakarietišku teorijų taikyti negalėsime. Galbūt palauksime, kol rytų kaimynai (ukrainiečiai, baltarusiai, patys rusai) problemą išspręs? Suprantama, toks darbas – postkolonijinių analizės strategijų atranka ir koregavimas, jas taikant lietuvių kultūros situacijai, – ilgas ir kūrybiškas procesas. Šiame kelyje dėmesys visų pirma kreipiamas į literatūrinę kūrybą (jau turime išleistą Dano Lapkaus knygą⁸), tačiau literatūros kritika dar laukia savo eilės. Ką tik pasirodžiusiame brandžiam straipsnių rinkinyje – vadovėlyje aukštųjų mokyklų studentams *XX amžiaus literatūros teorijos*, pristatant postkolonijinę teoriją, pažymima, jog ji neturi apibrėžto metodo ir kaip savita išryškėja tiktai tematikos ir problematikos plotmėje⁹. Tuo tarpu mums atrodo ne mažiau svarbios tos šios srities tyrinėjimais užsiimančių literatūrologų pastabos, kurios siūlo išskirti specifinius tekstinės raiškos būdus.

Vertindamas postkolonijines frankofonijos studijas, prancūzų tyrinėtojas Lievenas D’Hulstas išskiria penkis tekstų tyrinėjimo etapus, tarp kurių svarbiausi, regis, yra du: pirma – atkreipti dėmesį į santykinę literatūros autonomiją, nustatant, kiek priklausomybė nuo ekonominės, politinės ir/arba religinės valdžios yra tampri, o kiek elastinga, ir antra – atidžiai tirti teksto estetinių kodų ir vadinamųjų „retorinių režimų“ sistemą¹⁰. Kelertienė, nagrinėdama kelių sovietmečio rašytojų kūrinius, išskyrė „kai kuriuos tabu apėjimo būdus“, kurie aki-vaizdžiai priešinosi „retorinių režimų“ sistemai, tai: istorinis perkėlimas, elipsės ir nutylėjimai, potekstės ir intertekstai ir kt.¹¹ Kiek šios tyrimo strategijos tinka Kubiliaus tekstams?

7 Violeta Kelertienė, *Kita vertus*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 288.

8 Danas Lapkus, *Poteksčių ribos. Uždraustas tapatybės devinto dešimtmečio lietuvių prozoje*, Chicago: A. Mackaus knygu fondas, 2003.

9 Paulius Subačius, „Postkolonijinė kritika“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 284.

10 Lieven D’Hulst, „Quelques perspectives récentes en études postcoloniales francophones“, *Revue de littérature comparée*, 2002, Nr. 2, p. 251.

11 Violeta Kelertienė, *op. cit.*, p. 300–303.

Kubiliaus knyga *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* pasirodė devintame dešimtmetyje, politinio atšilimo laikotarpyje. Danas Lapkus rašo, kad tame dešimtmetyje „ideologinį valdžios diktatą pakeitė laisva saviraiška, žlugo ypač svarbų poveikį lietuvių kultūrai daręs cenzūros aparatas ir KGB šmėkla, o plačiai išplitusi savicenzūros praktika nebeteko prasmės“¹². Tačiau Vytauto Kubiliaus darbas rodo ką kita. Panagrinėkime įžanginį knygos skyrių „Nacionalinė literatūra ir pasaulinės literatūros procesas“¹³.

Ir pagal apimtį, ir pagal svarbą šį skyrių galima vadinti programiniu – neveltui pavadinimas susijęs su viso veikalų antrašte. Jo tekstas paties autoriaus suskirstytas į šešias dalis. Pirmoje dalyje pristatoma pasaulinės literatūros samprata; antroje – lyginamojo literatūros mokslo apibrėžimas ir metodas, trumpa jo istorija, problemos bei naujos programos; trečioje dalyje aptariama lyginamųjų tyrinėjimų padėtis Lietuvoje po Antrojo pasaulinio karo; ketvirtoje – ryškinama lietuvių literatūros vidinė logika, lėmusi jos santykius su kitomis literatūromis; penkta dalis grąžina į XX a. pradžią ir vadinamosios buržuazinės Lietuvos laikus, išryškinant kultūrinio pliuralizmo situaciją; šeštoji – skirta lietuvių literatūros evoliucijai tarybinės literatūros kontekste, akcentuojant socializmo ir tarybinės santvarkos teikiamus privalumus.

Visa šio straipsnio medžiaga turi didelę istorinę ir kultūrinę vertę. Vien bibliografijos sąrašas (91 pozicija šešiomis kalbomis: lietuvių, rusų, lenkų, vokiečių, prancūzų, anglų) liudija jo informacinę krūvį, o mokslinį naujumą suformulavo pats autorius: „ligi šiol niekur ir nepasirodė tokių mokslo veikalų, kur būtų išsamiai apibūdinti nacionalinės literatūros ryšiai ir apibendrinta jos padėtis pasaulinės literatūros eigoje“ (21). Tačiau mus dabar domina medžiagos pateikimo būdas.

Straipsnis prasideda „sparnuotu“ Johanno Wolfgango Goethe’s posakiu, po jo komentaro – citata iš Marxo ir Engelso *Komunistų partijos manifesto* (7), o baigiasi Eduardo Mieželaičio žodžiais apie mažos mūsų literatūros ūgį TSRS tautų šeimoje klestinčio socializmo laikotarpiu (40). Tokie straipsnio rėmai skelbia ideologines nuostatas: marksistinę poziciją ir pabrėžtinai teigiamą požiūrį į socialistinės kultūros vertybes. Žinome, kad tokia pozicija buvo privaloma. Tačiau ji galėjo sutapti su nemeluota autoriaus pasaulėžiūra. Kaip yra šiuo atveju? Štai Kubiliaus parinkta citata iš *Komunistų partijos manifesto*:

12 Danas Lapkus, *op. cit.*, p. 11.

13 Vytautas Kubilius, *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, p. 7–40; toliau cituojant tekste skliaustuose nurodomas tik puslapis.

Senąjį ir vietinį nacionalinį uždaramą, kai pasitenkinama vien savos gamybos gaminiais, pakeičia visapusiški nacijų ryšiai, visapusiška jų savitarpio priklausomybė. Tai vienodai liečia tiek materialinę, tiek ir dvasinę gamybą. Atskirų nacijų dvasinės veiklos vaisiai virsta visuotiniu turtu. Nacionalinis vienpusiškumas ir ribotumas vis labiau ir labiau darosi negalimas, ir iš daugelio nacionalinių ir vietinių literatūrų susikuria viena pasaulinė literatūra. (7)

Koks tolesnio teksto ryšys su cituojamo fragmento turiniu, kurio pagrindinė idėja – nacijų susijungimas ir susilieėjimas literatūrų pagrindu? Plėtodamas materialinės ir dvasinės gamybos santykio idėją, Kubilius aiškina techninės revoliucijos, migracijos bangų, radijo ir televizijos, apskritai globalizacijos pasekmes, o jos yra tokios: „standartizuojasi skirtingų nacionalinių grupių materialinė buitica ir dvasiniai poreikiai“ (8). Tačiau standartizacija tolygi unifikacijai. Tai konstatuojama, bet autorius susilauko nuo savo komentaro, pateikdamas pripažintų sovietų rašytojų bei literatūrologų mintis taip, kad tarp jų vyktų dialogas, o pačiam pakaktų tikrai kreipti jį norima linkme. Strategija neišsakyta, ji slypi potekstėje: pripažįstant pasaulinę literatūrą kaip „visuotinį turtą“ (iš *manifesto*), būtent nacionalinį savitumą laikyti didžiausia vertybe. Šiuo atveju pastebime itin gudrų manevrą: kritikuojamas ne marksistinis internacionalizmas, bet vakarietiškas, pasitelkiant Georgijaus Lomidzės mintis iš jo knygos nepriekaištingu pavadinimu: *Leninizmas ir nacionalinių literatūrų likimai* (1972). Neva būtent Vakaruose nubraukiami nacionalinio savitumo kriterijai kaip kliūtis kurti internacionalinį meną, o vokiečių literatūros mokslininkas Erichas Auerbachas siūlęs pratintis prie minties, kad bus tik viena literatūrinė kultūra ir viena literatūrinė kalba. Po tokių teiginių autoriaus intarpas „šitose prognozėse techninės civilizacijos galia, atrodo, gerokai perdėta [...], ji negali visiškai ištrinti tautos atminties“ regisi logiškas ir pakankamai atsargus, juolab kad yra sutvirtinamas tarybinės literatūros teoretiko Genadijaus Pospelovo teiginium: „Grožinė literatūra savo prigimtimi yra nacionalinė ir istorinė“. Šį netiesioginį ginčą su Marxo–Engelso citata vainikuoja pritrenkianti savo logika užbaiga: „Literatūrų suvienodinimo nepripažįsta kapitalizmo ir socializmo konfrontacija: kiekviena sistema išsiugdė skirtingą literatūrinio gyvenimo tipą ir susidarė atskirą vertybių matą“ (9). Potekstėje kirba mintis: jeigu sukūrėte dvi sistemas, jau išardėte vienybę. Tačiau teksto paviršiniame lygmenyje teiginys nekommentuojamas. Su tolesniu sakiniu jį sieja tikrai konfrontacijos idėja, bet kalba eina jau apie europietiškos ir To-

limųjų Rytų meninės mąstysenos skirtumus. Taigi, mielas skaitytojau, išvadas darykis pats, nes vykdomi du dialogai: vienas – eksplisitinis, tęsiantis ir toliau plėtojantis Marxo–Engelso teiginius, tik kiek savaip juos komentuojant, ir kitas dialogas – implicitinis, gana drąsiai ginčijantis citatos turinį, tiktai ne savais, bet dominuojančios valdžios pripažintų autoritetų argumentais.

Kitas taktinis manevras – pateikti, kaip vienas kitam prieštaraujantys teiginiai tam tikroje teksto atkarpoje sąveikauja tarpusavy, bet jų nederme išryškėja vienai ar kitai temai skirto teksto visumoje, liudydama potekstės svarbą.

Štai antroje straipsnio dalyje pristačius Vakarų lyginamojo literatūros mokslo pasiekimus ir sukritikavus įtakų teorijos sureikšminimą, pastebima, kad „tradicinės komparatystikos pagrindai, susidūrę su marksistine ideologija, smarkiai susvyravo ir paio“; maža to – susidūrimas sukėlė lyginamojo literatūros mokslo krizę (14). Trečioje dalyje pažymima, kad „marksistinė metodologija reikalavo atskleisti socialines, politines ir literatūrinės priežastis“, taigi visapusiškai tirti recepcijos atvejus (17). Lietuvių literatūrai įsijungus į daugianacionalinę tarybinę literatūrą, atsivėrė visi keliai, „neliko izoliuotos erdvės iliuzijų“; lietuvių visuomenėje formavosi pažangi mintis. „Kūrinio recepcija čia figūravo kaip idėjų cirkuliacijos aktas, nulemtas bręstančio istorijos posūkio socializmo link“ (18). Tačiau vertinant tyrinėjimus prasiveržia atvira ir negailestinga kritika ne tik konkrečių darbų, bet ir bendrų tendencijų atžvilgiu. Pacitavęs Kazio Umbraso mintį, kad „Gorkio tradicijos [...] *negali* nesutapti su visos tarybinės literatūros poveikiu, su socialistinio realizmo metodo principu ir marksistinės-lenininės ideologijos pasireiškimu lietuvių rašytojų kūryboje“ (18), Kubilius teigia, kad

vadovaujantis idėjinio ir tematinio panašumo kriterijais, visiškai nesunku aptikti rusų rašytojų kūrybos atgarsių lietuviškuose raštuose. Dar daugiau – kiekvienas lietuvių rašytojas neišvengiamai turėjo patirti Maksimo Gorkio ar Vladimiro Majakovskio įtaką, sutapatintą su socialistinio realizmo bei marksistinės ideologijos principais. Atitraukta nuo kūrinio sandaros, įtakos problema neteko konkretaus turinio ir virto deklaratyvine teze. Ji diktavo mokslo darbams klaidingas nuostatas. (19)

Tai aštriausias autoriaus pasisakymas viso straipsnio kontekste. Jis leidžia daryti logikos keliu nesunkiai išvedamą apibendrinimą: marksistinė metodologija neišgelbėja nuo klaidų. Sovietmečio kontekste ne tik kartojami vakarietiški nukrypimai, bet, įjungus prievartos mechanizmą, jie ir suvisuotinami. Nors ši

tiesa neišsakyta, taigi – implicitinė, atvira kritika abu teksto lygmenis – paviršinį ir giluminį – maksimaliai suartina.

Taikantis prie cenzūros, tokią atvirą kritiką buvo būtina „pridengti“ įjungiant kompensacijos mechanizmą. Kubilius kuo skubiausiai įtakų klausimą perkelia iš lokalinės arba, vartojant postkolonijinės teorijos terminus, kolonijinės erdvės į universalią, arba metropolijos, erdvę. Surandamas puikus argumentas – garsioji 1960 m. Sąjunginė konferencija–diskusija, nubrėžusi naujas kryptis lyginamiesiems literatūros tyrinėjimams. Mat ji pati pasmerkė „tiek buržuazinės komparatyvistikos faktografiškumą, tiek literatūrinių sąveikų deklaratyvų suabstraktinimą“ (20). Šiandieną nesunku pastebėti, kad savos klaidos priskiriamos „buržuazinei komparatyvistikai“, tačiau svarbiausia, jog įteisinami ryšių su Vakarų kultūromis tyrinėjimai. Pasak Kubiliaus, neilgai trukus Lietuvoje pasirodė visa serija darbų, tiriančių ryšius su Vakarų kultūromis ir Vakarų rašytojų kūriniių vertimai. Ši faktų sąsaja jau tiesiogiai demonstruoja valdžios hegemoniją bei priklausomybės ryšį tarp metropolijos ir kolonijos. Paprastai tariant, centrai leidus, sukrito periferija.

Taigi šioje pastraipoje deklaruoti teiginiai buvo pateikti kaip vienas kitam prieštaraujantys pagal privalomą socialistinės ir kapitalistinės kultūros opoziciją:

- 1) tradicinės (šiuo atveju, kapitalistinės) komparatyvistikos pagrindai, susidūrę su marksistine ideologija, smarkiai susvyravo ir pairio;
- 2) marksistinė metodologija reikalavo atskleisti socialines, politines ir ideologines (receptijos) priežastis.

Tačiau kiekvienas, bent kiek išmanantis komparatyvinės analizės metodiką, žino, kad bet kokie receptijos tyrimai neįmanomi be visapusiškų kūrybinės aplinkos studijų, tad marksistinės metodologijos reikšmė šiuo atveju lieka apriorinė. Tačiau teksto visumai ji suteikia politinį atspalvį. Pastarasis nelieka vien deklaratyvus, nes susisieja su svarbia mūsų kultūrai realija – viso proceso ideologizavimu su ryškiais kolonijinės politikos ženklais: visuotinai diegiamos ideologijos apraiškos literatūroje lėmė privalomą būtent rusų rašytojų įtaką lietuvių autoriams. Tokią įtaką apreikšdamas, Kubilius, sakytume, pasirodo kaip postkolonijinis kritikas, dekonstruojantis savo paties kuriamą imperinį diskursą.

Labiausiai ideologizuota šeštoji, baigiamoji, straipsnio dalis. Ji kupina tokių vadinamojo „retorinio režimo“ elementų, kaip deklaratyvos frazės, plakatiniai sakiniai, agresyvi leksika:

Ta pati socialinė-politinė gyvenimo sankloda, marksistinė pasaulėžiūra, socialistinio realizmo metodas, ideologinis Komunistų partijos vadovavimas vienija 60 nacionalinių literatūrų Tarybų Sąjungos teritorijoje. (34)

Pirmajai jaunųjų rašytojų kartai Nikolajaus Ostrovskio romanas *Kaip grūdinosi plienas* tapo moraline evangelija – šitaip reikia gyventi ir kovoti. Vladimiras Majakovskis autoritetingai nurodinėjo, kokia aktyvi turi būti tarybinio poeto pozicija, kaip paversti žodį klasinės neapykantos riksmu ir atakos komanda, o Maksimas Gorkis ir Aleksandras Fadejevas postulavo lietuvių kritikoje socialistinio realizmo estetiką. (36)

Negalime teigti, kad šios frazės skirtos vien cenzūrai. Jomis Kubilius apibūdina aplinką, formavusią „socialistinės epochos lietuvių rašytoją“, o tokio formavimo rezultatas – cituojamas Justino Marcinkevičiaus pasisakymas 1961 m.:

Mums atrodo, kad jau atėjo laikas apie tarybinės lietuvių literatūros procesą kalbėti kaip apie savitą visos daugiatautės tarybinės literatūros dalį ir būtent visasąjunginės literatūros fone vertinti atskirus lietuvių literatūros reiškinius. Nėra jokių nacionalinių literatūros ir meno vertinimo kriterijų, yra bendri kriterijai visai tarybinei literatūrai ir menui¹⁴.

Po tokios citatos Kubiliaus sakiny s „Bendrieji tarybinės literatūros dėsningumai ir vertės kriterijai yra jungiamoji, bet ne unifikuojanti jėga“ netiesiogiai skelbia polemiką su paskutiniu citatos sakiniu ir pritarimą lietuvių literatūros savitumo paminėjimui, kurio vertė visos citatos kontekste akivaizdžiai nublanko. Visa tolesnė pastraipa Kubiliaus tekste skirta nacionalinių literatūrų skirtingumui ryškinti, drauge sufleruojant skaitytojui teisingą mąstymo kryptį.

Polemikos charakterį, beje, būdingą ne tik šio įžanginio straipsnio, bet ir visos knygos tekstui, apibūdintume taip: polemika nėra atvirai manifestuojama; jos kritinį pobūdį dengia pasirinkta forma – priešingos mintys pateikiamos kaip prieš tai skelbtų idėjų papildymas ir patikslinimas. Pastarieji, kaip įprastos triados atveju (tezė-antitezė-sintezė), veda prie naujų, kryptingai pakoreguotų, apibendrinimų.

Kartais apibendrinimai slepia savyje ironiją, kurios pobūdį nelengva nustatyti. Įžanginio straipsnio užbaiga nevienareikšmė. Ją suponavo prieš tai aptartas

14 Iš: „Komunistai, pirmyn“, *Literatūra ir menas*, 1961 09 30.

lietuvių rašytojų (Eduardo Mieželaičio, Mykolo Sluckio ir Alfonso Bieliausko) pripažinimas sąjunginės kritikos darbuose, taip pat ir liaudies demokratijos šalyse; tuo būdu „pirmą kartą lietuvių literatūra tapo ne tik imančia, bet ir duodančia menine sistema“. Tai iš tiesų gali naikinti menkavertiškumo kompleksą, kaip tai pastebi Kubilius (39). Menkavertiškumo problema įvardyta, tačiau straipsnyje nebuvo deklaruota; ji slypėjo potekstėje, nes kiekvieno klausimo sprendimas ar bent aptarimas priklausė nuo nuomonės iš šalies ir iš viršaus. Tokiame kontekste teiginys, jog pagaliau tapome „duodančia sistema“, postkolonijiniam kritikui būtinai kels klausimą, kokia kaina pritaipome taip, kad jau buvome pripažinti, ar tai iš tiesų lėmė iškiliausių mūsų rašytojų talentas, ar virsmas tarybinio žmogumi ir tarybinio rašytoju? Įterpta Mieželaičio citata apie lietuvių ūgį, kuris priklauso nuo tarybinės šalies dydžio, o šis dydis savaime reiškia ir didelį gyvenimą („*Maži mes buvome kadaise. O dabar juk mes didelės daugiatautės tarybinės šalies piliečiai. Ir visų mūsų gyvenimas didelis*“; *Pergalė*, 1960, Nr. 5), turi humoristinį ir ironišką atspalvį, kuris paverčia niekais paliesimą rimtą (menkavertiškumo) problemą. Toliau eksploatuojant „dydžio“ figūrą paskutiniame sakinyje lietuvių literatūra tampa „vis aiškiau matoma“ ir *pasaulinėje arenoje*. Kadangi paskutinis straipsnio sakinyje turi apibendrinimo galią (tai atitinka ir dėstymo logika: nuo dalies prie visumos, o ta visuma aprėpia vis platesnę erdvę), galime teigti, jog šis apibendrinimas, išplaukiantis iš ankstesnio dėstymo, slepia savyje dviprasmybę ir ironiją.

Tad atlikus veikalo įžanginio skyriaus analizę postkolonijinės teorijos aspektu, išryškėjo kelios dėstymo tendencijos, kurias vertintume kaip savitus „tabu apėjimo būdus“:

- 1) kuriamas dviprasmiškas teksto ryšys su cituojamų privalomų autorių kūrinių fragmentais;
- 2) deklaruojamos privalomos Rytų-Vakarų ideologinės opozicijos viso straipsnio kontekste išsitrina, o tai reiškia, kad giluminis lygmuo dekonstruoja paviršinį teksto lygmenį;
- 3) pabrėžtinai deklaratyvios frazės ir plakatiniai sakiniai manifestuoja ne tik „reveransų“ ir „perkūnsargių“ taktiką (Tomo Venclovos žodžiais tariant), bet suponuoja skaitytojui negatyvią reakciją, o tai gali būti vertinama kaip savotiškas protestas prieš cenzūrą. Tokią reakciją formuoja ir subtili, tik atidžiam skaitytojui prieinama, ironija.

Natūraliai kyla klausimas – kokiam skaitytojui skirtos šios teksto vingrybės ar manipuliacijos?

Jevgenijus Dobrenko teigia, kad skaitytojo formavimas Sovietų Sąjungoje buvo neatsiejamas nuo tarybinio žmogaus formavimo¹⁵. Skaitytojas irgi buvo kontroliuojamas bei sekamas, jis reprezentavo „liaudį“. Autorius kalba apie „tarybinę recepcijos teoriją“, kurioje egzistuoja ryšys tarp masinio priėmėjo ir individualaus, ir pristato vadinamąjį „idealų skaitytoją“, kuris pats „kuria“ savo teoriją, taigi turi būti pakankamai išsilavinęs.

Akivaizdu, kad literatūros kritikos tekstai apskritai nėra skirti masiniam skaitytojui. Tačiau šiandieninis elitinis skaitytojas skiriasi nuo sovietmečio laikų adresato. Anuomet dažnas buvo susiformavęs greitai veikiantį „atmetimo mechanizmą“, kuris leisdavo skaityti tekstą, prašokant ištisas pastraipas, demonstruojančias gerai žinomą ideologinį požiūrį, suprantant, kad jos yra skirtos cenzoriui. O cenzorius juk irgi žmogus. Anot Tomo Venclovos, „jis nėra visažinis ir aiškiaregis Dievas: priešingai, jo žinojimo lygmuo bei proto galybė kartais menkesni, negu vidutinio rašytojo ar vidutinio skaitytojo. Galima pagaminti tokį subtilų tekstą, kad cenzorius jame nesusigaudys“¹⁶. Manau, kad būtent tokį tekstą ir gamino Kubilius. Profesorius bendradarbiavo Donata Linčiuvienė pasakoja sutikusi Kubilių tuojau po pasimatymo su cenzoriais. Jis parodęs raudonu rašalu pribraukytą mūsų aptarto įžanginio skyriaus tekstą. Profesorius buvo nepaprastai įpykęs ir susijaudinęs, jo akyse spindėjo ašaros¹⁷. Faktas byloja apie iš esmės dar nepakitusią 9-ojo dešimtmečio pradžios literatūrinę situaciją. Laisvėjimo tendencijų būta (toleruojama polemika ne tik su Vakarais, kai kur praslysta ir atvira sustabarėjusių normų kritika), tačiau nei cenzūros aparatas, nei KGB šmėkla anaip tol dar nežlugo.

Šiandieniam literatūrinės kritikos gerbėjui būtent postkolonijinės studijos turėtų padėti teisingai perskaityti sovietinio laikotarpio tekstus, įžiūrėti juose tas tendencijas ir strategines linijas, kurios sudaro jų išliekamąją vertę. Mūsų atveju reikia pastebėti, kad, brėždamas lyginamojo literatūros mokslo metodologines gaires ir jo istorinę perspektyvą, Kubilius derina Rytų ir Vakarų, kitaip tariant,

15 Евгений Добренко, *Формовка советского писателя: Социальные и эстетические истоки советской литературной культуры*, Санкт-Петербург: Академический проект, 1997, p. 11.

16 Tomas Venclova, „Žaidimas su cenzoriumi“, *Akiračiai*, 1984, Nr. 2, p. 16.

17 Iš pokalbio su straipsnio autore konferencijos, skirtos Vytauto Kubiliaus 80-mečiui, metu, 2006 11 24.

„socialistinio“ ir „kapitalistinio“ mokslo išmintį, pirmenybę atiduodamas pas-tarajai, nes tik besiginčydamas su vakarietiškoji komparatyvistika, sovietinė ly-ginamoji literatūra galėjo stumtis į priekį. Pati lyginamojo literatūros mokslo koncepcija, Kubiliaus suformuluota 9-ojo dešimtmečio pradžioje, nepriklauso-mybės metais nepakito – tai liudija minėtas 1999 m. straipsnis, kurį pristatėme kaip „atvirą tekstą“: pateikiamas tas pats lyginamosios literatūros apibrėžimas, tik suteikiant jai naują vardą – komparatyvistika; nesikeičia ir pagrindinės nuos-tatos bei tyrimų metodika. O ji, regis, visur ta pati: bet kuriuo atveju profesoriui rūpi vidinė reiškinų logika ir literatūrinės kūrybos meninė raiška. Savo knygoje įvairiais aspektais ryškindamas lenkų ir vokiečių, Tolimųjų Rytų ir skandinavų, italų, anglų ir prancūzų literatūrų ryšius su lietuvių literatūra, Kubilius aplenkia rusų literatūrą, o tai jau buvo savotiškas iššūkis sovietinei lietuvių komparatyvis-tikai: pateikta nauja lietuvių literatūros ryšių panorama apsieina be didžiojo kai-myno (tai nereiškia, kad šie ryšiai apskritai neigiami, jie akcentuojami įžanginėje dalyje), drauge pabrėžtinai formuojamas gimtos literatūros statusas ne sovietinio lagerio, bet Europos kultūros erdvėje. Be to, visuose knygos skyriuose, tiriant meninių vertybių mainus, srovių, temų ar motyvų sklaidą, ne tik sureikšminama lietuvių literatūra (tai atliepia esminę recepcijos teorijos nuostatą – svarbiausia yra priimanti kultūra), bet išsakomas nuolatinis susirūpinimas jos likimu, išliki-mu ir įamžinimu. Tokia pozicija – gilus, nesumeluotas patriotizmas, persmel-kiantis visus šio žymaus mokslininko darbus, ir yra tikroji jų amžinumo garantija lietuvių kultūroje.

Comparative Literature Studies: Censored and Open Text

Summary

Vytautas Kubilius is worth to be called the father of comparative literature studies in Lithuania. His book *Lithuanian literature and the process of the world literature* (1983) is still the most solid work in this field in our country. It plays the role of a textbook for those who are interested in comparative literature. Yet junior researchers, who have no experience in working under the straitjacket of Soviet censorship, raise questions of how to understand some statements of the author – as an expression of his world-view or as a contextual insertion, charged by the higher institutions, called a compulsion discourse. Some guidelines of postcolonial theories may be of great help while analyzing this work. Special attention is paid to the introductory chapter, where Kubilius enunciates basic postulates of the comparative literature science, analyses its methodology and reveals its impact on the development of Lithuanian literature. Paying tribute to the Soviet censorship, the author makes a stand for the socialistic regime and Soviet comparative studies. Nevertheless the reader can perceive such stylistic elements as indirect opposition to the declared ideas, ambiguity and irony, which form the deeper layer of the text capable of deconstructing the surface one. In this way Kubilius appears to be a critic of his own imperial discourse. The book has kept its value as a presenter of the original panorama of literary relations, emphasizing the interchange of artistic inner values and expressing great concern about the future of Lithuanian literature and its possibilities to develop in the context of the whole European literature.

Key words: Vytautas Kubilius, comparative literature, postcolonial, rhetorical mode, censorship.
